

İRAN'IN SAHRAALTI AFRİKA'DA YUMUŞAK GÜÇ STRATEJİLERİ

DR. İSMAİL SARI

Uzman ORSAM

“

Devrim sonrası İran'ın revizyonist politikalarının Sahraaltı Afrika'ya da yansıdığı ve statükonun değişmesinden yana stratejiler takip ettiği görülmektedir. Jeopolitik ve stratejik nedenlerden ötürü, İran'ın dikkatinin büyük kısmı Afrika Boynuzu'na odaklanmıştır. Boynuzun hayati önem taşıyan Kızıldeniz ve Bab'ül Mendeb Boğazı'ndaki konumu göz önüne alındığında bu şaşırtıcı değildir.

”

İran'ın Sahraaltı Afrika'daki hedefleri Şah döneminden İslam Cumhuriyeti'ne önemli ölçüde değişmiştir. Muhammed Rıza Şah'ın bölgeye ilgisi büyük ölçüde Güney Afrika ile ekonomik ilişkilere ve Afrika Boynuzu'ndaki Etiyopya ile Somali üzerinden İran'ın jeopolitik ve stratejik çıkarlarına odaklanırken, İslam Cumhuriyeti ise 44 yıllık tarihinde Sahraaltı Afrika'ya olan ilgisini arttırmış ve genişletmiştir. Dolayısıyla bu sürecin anlaşılması önemli bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

AFRİKA'DA İRAN GİRİŞİMLERİ

İran bölgeye milyarlarca dolar harçayarak sosyal hizmetler sunmuş ve nüfuzunu genişletmek için Sahraaltı Afrika'da 100'den fazla dini eğitim veren okul/merkez kurmuş, hastaneler ve yetimhaneler açmıştır. İran Kızılayının tıbbi hizmet sağlama çalışmaları sayesinde Tahran yönetimi, bazı Afrika ülkelerinde takdir kazanmıştır. Bu faaliyetleri İran'ın bölgedeki uzun vadeli stratejik çıkarlarını ilerletmesine ve devrimci Şii ideolojisini yaymasına olanak tanımıştır. Genellikle, yıllardır İran'ın Irak ve Suriye üzerinden Lübnan'a uzanan bir “Şii Hilâli” (*Shia Crescent*) yaratma planından bahsedilirken, Afrika'daki faaliyetlerinden dolayı bazı analistler ise Tahran'ın İran'dan Sahraaltı Afrika'ya uzanan bir “İslam Hilâli” (*Islamic Crescent*) yaratmaya yönelik daha büyük hırsları olduğunu söylemektedir. Devrim sonrası İran'ın revizyonist politikalarının Sahraaltı Afrika'ya da yansıdığı ve statükonun değişmesinden yana stratejiler takip ettiği görülmektedir. Jeopolitik ve stratejik nedenlerden ötürü, İran'ın dikkatinin büyük kısmı Afrika Boynuzu'na odaklanmıştır. Boynuzun hayati önem taşıyan Kızıldeniz ve Bab'ül Mendeb Boğazı'ndaki konumu göz önüne alındığında bu şaşırtıcı değildir.

1979 İslam Devrimi'nin ardından İran, yumuşak güç araçlarını kullanarak devrimini Afrika'ya, özellikle de Müslüman ve yetersiz hizmet alan topluluklara ihraç etmeye çalışmıştır. İran, Ayetullah Humeyni'nin emriyle “Cihad-ı Sazan-degi” adı verilen bir inşa ve kal-

kınma seferberliği başlatarak Afrika'da da geçici uluslararası kalkanma projelerine girişmiştir. Bu projeler İran'ın nüfuzunu sınırlarının ötesine taşıırken, devrimci ideolojisine de taraftarlar kazandırmıştır. Bu amaçla Mustazaflar Kurumu Başkanı Muhsin Rafighdoost, Sahraaltı Afrika'da kamyon konvoylarıyla seyahat ederek en çok ihtiyacı olan kırsal topluluklara tarım ekipmanları, soğutucular, inşaat malzemeleri ve ev aletleri dağıtarak bir dağıtım programı başlatmıştır. 1980'lerde İran'ın Af-

rika'da başlattığı bazı projeler, büyüme ya da yatırımların geri dönüşü için sürdürülebilir ekonomik modelleri takip etmemiş, İran'a popülerlik ve nüfuz kazandırmayı amaçlamıştır. 1990'larda ise İran yatırımlarının geri dönüşünü sağlamak amacıyla Afrika'da daha fazla sayıda proje başlatmıştır. 1990'ların ortalarında Afrika, İran'a mütevazı fakat önemli ekonomik fırsatlar sunarken ülke Amerika Birleşik Devletleri (ABD) öncülüğündeki yaptırımlar nedeniyle artan bir izolasyonla karşı karşıya

kalmıştır. Bu durum İran cumhurbaşkanlarını birden fazla kez kıtaya seyahat etmeye teşvik etmiştir. Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani 1991 ve 1996 yıllarında İran'ın savaş sonrası ekonomik ortaklıklarını pekiştirmek için Afrika'ya gitmiştir. Cumhurbaşkanı Rafsancani Sudan, Kenya, Uganda, Zimbabve, Güney Afrika ve Tanzanya'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler Tahran'ı Afrika'daki büyükelçilik sayısını dokuzdan yirmiyeye çıkarmaya ve Kızılzay şubeleri, ihracatı geliştirme

fonları, tıbbi klinikler, kültür ve İslam merkezleri kurmaya teşvik etmiştir. Kasım 1984 sonunda Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency-CIA) Direktörlüğü, İran'ın Sahraaltı Afrika'ya yönelik politikalarının son 30 ayda ciddi bir aktivizm gösterdiğine yönelik rapor yayımlamıştır. CIA, İran'ın son dönemdeki aktivizminin temel amaçlarını üç ana noktada tanımlamıştır. Bu amaçlar şunlardır: i) İran'ın dış politikalarının özellikle Irak ile olan savaşının desteklenmesi. ii) Resmî diplomatik ilişkilerin genişletilmesi yoluyla İran'ın uluslararası meşruiyetinin artırılması. iii) Tahran'ın devrimci ideolojisinin yayılması. CIA'nin bu analizine göre, son yıllarda İslam dünyasındaki üç ana güç merkezi (İran, Suudi Arabistan ve Libya) Sahraaltı Afrika'da liderlik konusunda rekabet etmektedir. İran, artık Suudi Arabistan'ın ardından bölgedeki ikinci en büyük dış destek kaynağı olarak Libya'nın yerini almıştır. Ancak İran'ın bu siyasi kazanımları, Afrika'daki bazı hükümetlerin İran'a karşı olumsuz bakışı ve birçok Afrikalı Müslüman'ın Tahran'ın devrimci ideolojisine ilgisizliği nedeniyle sınırlı kalmıştır.

CIA analizine göre, en dikkat çekici hususlardan biri, İran'ın üniversite kampüslerinde faaliyet gösteren radikal Müslüman öğrenci gruplarıyla ilişkiler kurarak Gana, Mali, Moritanya, Nijerya ve Senegal gibi ülkelerden yüzlerce öğrenciyi dinî eğitim için İran'a getirmiş olmasıdır. Bunun ötesinde, 1984 sonbaharında, Suudi Arabistan ve Irak'ın siyasi ve ekonomik baskılarına rağmen, Tahran'ın Sahraaltı Afrika'da 18 büyükelçiliğe sahip

olması dikkat çekicidir. İran, Batı Afrika'da yaşayan yaklaşık 100.000 Şii Müslüman azınlık topluluğuyla ilişkilerini geliştirmek için çaba göstermiştir. Genel olarak Tahran, 1979 İslam Devrimi sonrasında kopan veya askıya alınan Sahraaltı Afrika ile olan ilişkilerini yeniden tesis etme amacını taşımıştır.

On yıl içinde İran, kıta genelinde Şiiliğe geçişleri teşvik ederek ve Afrika'daki *apartheid* karşıtı hareketi destekleyerek Afrika'da siyasi sermaye oluşturmuştur. İran, Sahraaltı Afrika ülkelerindeki küçük Müslüman azınlık topluluklarına yönelik özel bir ilgi göstermektedir. Bu azınlıkların çoğunluğu Sünni inancına sahipken, yaklaşık yüzde beş ila onu Şii inancını benimsemektedir. Tahran yönetimi, bu ülkelerdeki büyükelçilikler ve diplomatik temsilcilikler aracılığıyla etkinlikler yürütmekte ve bölgede onlarca cami ve İslam merkezi inşa etmektedir.

Son 30 ay içinde İran'ın, Bağlantısızlar Hareketi ve Birleşmiş Milletlerdeki pozisyonlarına destek sağlamak amacıyla Senegal, Nijerya, Sierra Leone, Tanzanya ve Fildişi Sahili gibi Afrika ülkelerine resmî heyetler gönderdiği gözlemlenmiştir. İran'ın çabalarının büyük bir kısmı Batı Afrika'ya odaklanırken, Tahran aynı zamanda Doğu Afrika'da Kenya, Etiyopya, Somali ve Cibuti gibi ülkelerin yanı sıra Zimbabve gibi ülkelerde de bü-

yükelçilikler açmış veya diplomatik ilişkiler kurmuştur. İlginç bir şekilde, Somali ve Kenya 1980'de Carter Doktrini'ni açıkça desteklemiş ve ABD'nin Basra Körfezi'nde askerî müdahale yapmasına lojistik destek sağlamak karşılığında bu ülkelerdeki askerî tesislere erişim izni vermişlerdir.

İRAN'IN KİTADAKİ HEDEFLERİ VE MEYDAN OKUMALAR

İran, kıta genelinde Batı sömürgeciliğini sona erdirmek için mücadeleye eden Afrikalı liderlerle birlikte çalışmıştır. İran-İrak Savaşı'nın (1980-1988) patlak vermesinden sonra İran'ın Afrika politikası Irak, Suudi Arabistan ve İsrail gibi rakip Ortadoğu güçlerinin etkisini sınırlandırmaya yönelik olmuştur. On yıl içinde İran, kıta genelinde Şiiliğe geçişleri teşvik ederek ve Afrika'daki *apartheid* karşıtı hareketi destekleyerek Afrika'da siyasi sermaye oluşturmuştur. İran, Sahraaltı Afrika ülkelerindeki küçük Müslüman azınlık topluluklarına yönelik özel bir ilgi göstermektedir. Bu azınlıkların çoğunluğu Sünni inancına sahipken, yaklaşık yüzde beş ila onu Şii inancını benimsemektedir. Tahran yönetimi, bu ülkelerdeki büyükelçilikler ve diplomatik temsilcilikler aracılığıyla etkinlikler yürütmekte ve bölgede onlarca cami ve İslam merkezi inşa etmektedir. Ayrıca Tahran yönetimi, İran'da ve çeşitli Afrika ülkelerindeki dinî eğitim veren okullarında ve merkezlerde Afrikalı din adamlarını ve İran yanlısı aktivistleri yetiştirmek için artan bir çaba sarf etmektedir. Özellikle, Uluslararası el-Mustafa Üniversitesi, İran'ın Kum şehrinde bulunan

ana kampüslerine sahiptir ve dünya genelinde 60'tan fazla ülkede şubeleri bulunmaktadır. Üniversite şu anda 40.000'den fazla yabancı öğrenciye eğitim vermektedir ve bu kuruluşun 17 Afrika ülkesinde ana şubeleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, 30'dan fazla ülkede toplamda 100'den fazla okul ve İslam merkezi de ikincil faaliyetler yürütmektedir. Şu anda 6.000'den fazla Afrikalı din görevlisi öğrenci, İran'daki el-Mustafa Üniversitesinde ve çeşitli Afrika şubelerinde eğitim almaktadır. Bu öğrencilerden bazıları, aileleriyle birlikte ücretsiz eğitim, sağlık sigortası ve mali destek gibi avantajlardan faydalanmaktadır.

Irak ile savaş sonrası dönem, İran'ın askerî ve savunma kapasitesini artırmaya yönelik çabalarını sürdürdüğü ve aynı zamanda Afrika ile güvenlik ittifakları kurmaya çalıştığı bir dönemi işaret etmektedir. İran'ın Afrika'ya nüfuz etme stratejisi, rakip yabancı güçlerin etkisini dengeleme amacını yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, İran'ın özellikle ABD tarafından liderlik edilen uluslararası yaptırımları aşma konusundaki çabalarına olanak sağlamıştır. 2015'te imzalanan Nükleer Anlaşma (The Joint Comprehensive Plan of Action - JCPOA), Afrika liderlerini İran ile daha yakın ilişkiler kurma arayışına itmiştir. Tahran, Afrika ile ilişkilerini geliştirirken aynı zamanda kıta genelinde "stratejik derinlik" oluşturarak İran'ın nüfuzunu artırmayı hedeflemiştir. Ancak ABD Başkanı Donald Trump'ın Mayıs 2018'de ABD'yi nükleer anlaşmadan çekmesi ve İran'a yönelik yaptırımları yeniden uygulamaya koymasından sonra, İran, Afrika ül-

keleriyle ilişkilerini sürdürebilmek için çaba göstermiştir. Bu bağlamda, İran'ın Devrim Rehberi Ayetullah Ali Hamaney, yaptırımları aşmak için Afrika politikasında bir dönüş yapma çağrısında bulunmuştur. Yıllar içinde Pew Araştırma Merkezi tarafından yapılan anketler, Afrika'nın diğer dünya güçleriyle ilişkilerinde çatlaklar oluştuğunda İran'a karşı nispeten olumlu bir tutumun görüldüğünü ortaya koymuştur. Afrika'nın liderleri bu dönemlerde kıtanın önemli sorunlarına çözüm bulmak için sık sık İran'a başvurmuşlardır.

Ancak İran'ın Afrika'daki etkisi, ABD, diğer Batılı güçler, İsrail ve Körfez Arap ülkelerinin Tahran'ı sıkıştırmak için gösterdiği çabalar nedeniyle sınırlı kalmıştır. Batı diplomasisi, İsrail istihbarat faaliyetleri ve 2015 sonrasında Suudi liderliğindeki askerî koalisyon ile birlikte kıta genelinde hedeflenen yabancı yatırımlar, İran'ın etkisini sınırlamayı başarmıştır. Ancak İran'ın Afrika'daki etkisini sınırlamaya yönelik bu jeopolitik manevralar, İran'ın kıtadaki gücünün tam kapasitesini ve boyutlarını örtmüştür. Bu süreç içinde Afrikalı liderler, İran ile seçici bir ilişki kurmayı tercih etmiş, aynı zamanda kıtada İran'a rakip olan diğer güçlerle daha sağlam ilişkiler geliştirmeyi de sürdürmüşlerdir. Bazıları ise Eritre örneğinde olduğu gibi İran'a karşı bir tercihte bulunmuşlardır. Eritre 2015 sonunda Tahran'la olan stratejik ortaklığını sona erdirmiş ve Riyad ile yeniden yakınlaşmıştır. Suudi Arabistan'ın mali teşvikleri ve bu eylemin Eritre'nin uluslararası izolasyonunu sona erdireceği umudu Eritre yö-

netiminin kararını etkilemiştir. Eritre Suudi liderliğindeki Arap Koalisyonu'nun Assab Limanı'nı, Eritre hava sahasını ve karasularını kullanarak Kızıldeniz'in karşısındaki Yemen'de İran destekli Husilere karşı savaşmasına izin vermiştir. Dahası, yakın geçmişte İran'da eğitim görmeleri için subaylar gönderen ve silah üretmek için İran'ın teknik uzmanlığını kabul eden Sudan da Suudi Arabistan'ın yanında yer almıştır. Bu durum Tahran'ın, Sahraaltı Afrika ülkelerini, "en yüksek teklifi verenin" yanında yer alan güvenilir ortaklar olarak görmeye başlamasına neden olmuştur.

Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi 2023 Temmuz ayı ortasında üç Afrika ülkesini (Kenya, Uganda ve Zimbabve) kapsayan bir Afrika gezisine çıkarak 11 yılı aşkın bir süredir ilk kez bu kadar üst düzey bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Reisi'nin 2021'de göreve gelmesinden bu yana İran yönetimi, Batı dışı dış politika yaklaşımını güçlendirmeye yönelik bir strateji izlemektedir. Reisi yönetimi Afrika ile ilişkilerin dış politikanın ana odaklarından biri olacağını defalarca açıklamıştır. Ancak Tahran, Afrika'ya ilk kez bu şekilde yaklaşmaktadır. Mahmud Ahmedinejad da iktidarı döneminde (2005-2013) benzer bir politika takip etmiş ancak kayda değer bir sonuç elde edememiştir. Bu da on yıl sonra Cumhurbaşkanı Reisi'nin Afrika politikasının daha başarılı olup ol(a)mayacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Sonuç olarak İran'ın Afrika yöneliminde tarihsel süreklilik olmasına rağmen son dönemde ivme kazanan bir durum söz konusudur. ■